

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ірина Софінська

докторка юридичних наук, доцентка,
 професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
 Інституту права, психології та інноваційної освіти
 Національного університету "Львівська політехніка"
 (Львів, Україна)
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3853-7626>
 iryna.d.sofinska@pnu.u

УДК 342.7

ПРАВО НА ГРОМАДЯНСТВО ТА МІГРАЦІЯ:
ЗМІНА ПАРАДИГМИ

АНОТАЦІЯ. Незважаючи на наслідки поширення *COVID-19* населення планети сягнуло майже 7,95 млрд осіб, понад 280 млн із них живуть поза межами держав їхнього народження (3,6 %), а ще 750 млн осіб (10,1 %) постійно мігрують з однієї країни в іншу. Об'єктивне застосування класичної концепції громадянства як "реального та ефективного правового зв'язку" між державою та особою, передбаченого у ст. 2 Європейської конвенції про громадянство 1997 р., викликає достатній сумнів серед наукової спільноти та політиків. Така зміна наративу беззаперечно свідчить про цінність і важливість цього політико-правового інституту в "палітрі" сучасних геополітичних та цивілізаційних викликів, однак час вимагає докорінних змін.

Мета статті – обґрунтувати необхідність перегляду міжнародно-правового регламентування міграції та статусу особи, враховуючи зміну парадигми у XXI ст. (міграційну кризу в Європейському Союзі 2015 р., поширення *COVID-19* протягом 2020–2022 рр., вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.).

Серед світової наукової спільноти досі витають припущення, що Конвенція Організації Об'єднаних Націй про статус біженців 1951 р. є продуктом холодної війни, а тому вважається таким собі політико-правовим артефактом. Будучи нині одним із важливих міжнародно-правових документів, який є інструментом регламентування та регулювання правового статусу особи на міжнародному рівні, Конвенція стала таким собі анахронізмом (застарілим за своєї сутності, оскільки не відповідає викликам глобалізації та масової міграції XXI ст., а дефініція біженця далека від природи самого явища). Основним аргументом на підтвердження цієї тези є відсутність поняття "кліматичного мігранта", яке є додатковим до категорійного визначення "біженця", передбаченого Конвенцією. Однак і сама концепція "кліматичної міграції" протягом останніх двадцяти років зазнала значних сутнісних змін: наратив розширився, до "кліматичного біженця" додалися концепти "внутрішнього кліматичного переселення (у межах держави)", "зовнішнього кліматичного переселення (за кордон)", "кліматичної мобільності" тощо, які потребують не лише чіткого

розрізнення і розмежування, а й законодавчого регламентування на міжнародному та національному рівнях.

Ключові слова: громадянство; вимушена міграція; апатриди; кліматичні біженці; кліматична мобільність.

Незважаючи на наслідки поширення *COVID-19*, населення планети сягнуло майже 7,95 млрд осіб, понад 280 млн із них живуть поза межами держав їхнього народження (3,6 %)¹, а ще 750 млн осіб (10,1 %) постійно мігрують з однієї країни в іншу. Об'єктивне застосування класичної концепції громадянства як “реального та ефективного правового зв'язку” між державою та особою, передбаченого у ст. 2 Європейської конвенції про громадянство 1997 р.², викликає достатній сумнів серед наукової спільноти та політиків. Така зміна наративу беззаперечно свідчить про цінність і важливість цього політико-правового інституту в “палітрі” сучасних геополітичних та цивілізаційних викликів, однак час вимагає докорінних змін.

Серед світової наукової спільноти досі витають припущення, що Конвенція Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про статус біженців 1951 р.³ є продуктом холодної війни, а тому вважається таким собі політико-правовим артефактом. Будучи натепер одним із важливих міжнародно-правових документів, який є інструментом регламентування та регулювання правового статусу особи на міжнародному рівні, Конвенція стала таким собі анахронізмом (застарілим за своєї сутністю, оскільки не відповідає викликам глобалізації та масової міграції XXI ст., а дефініція біженця далека від природи самого явища)⁴. Основним аргументом на підтвердження цієї тези є відсутність поняття “кліматичного мігранта”, яке є додатковим до категорійного визначення “біженця”, передбаченого Конвенцією. Однак і сама концепція “кліматичної міграції” протягом останніх двадцяти років зазнала значних сутнісних змін: наратив розширився, до “кліматичного біженця” додалися концепти “внутрішнього кліматичного переселення (у межах держави)”, “зовнішнього кліматичного переселення (за кордон)”, “кліматичної мобільності”⁵ тощо, які потребують не лише чіткого розрізнення і розмежування, а й законодавчого регламентування на міжнародному та національному рівнях.

Загалом у світі 82,4 млн осіб змушені покинути власні домівки у пошуках безпечного та благополучного майбутнього. Світ, незважаючи на перманентну глобалізацію та повсюдну міграцію, яку лише частково “зу-

¹ Детальніше див.: ‘82.4 million people worldwide were forcibly displaced’ <<https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>> (accessed: 13.03.2022).

² European Convention on Nationality, 06.11.1997 <<https://rm.coe.int/168007f2c8>> (accessed: 13.03.2022).

³ ‘The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol’ (UNHCR 2001-2022) <<https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>> (accessed: 13.03.2022).

⁴ A Millbank, ‘The Problem with the 1951 Refugee Convention’ (2000-01) 5 Research Paper 8–9.

⁵ I Boas, C Farbotko, H Adams, H Sterly, S Bush, K van der Geest et al, ‘Climate migration myths’ (2019) 9 Nature Climate Change 901–3.

пинило” глобальне поширення *COVID-19*, ще не є готовим до вимушеного переселення людей. Особливо, якщо таке вимушене переміщення осіб викликане зміною клімату (глобальним потеплінням, виверженням вулканів, підвищенням рівня світового океану і затопленням узбережжя, ураганами, посухами, повеннями, які спричиняють втрату врожаю, нестачу прісної води, а тому виникнення безробіття та голод місцевих мешканців). Окрім цього, підвищення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на атомних електростанціях створює реальну загрозу для здійснення кожним права людини на безпечне для життя і здоров’я довкілля.

Дослідження вимушеної кліматичної міграції вітчизняними⁶ та іноземними науковцями доволі фрагментарні та спорадичні. Ми ще не готові ні до філософсько-правового сприйняття “вимушеного переселення людей у зв’язку зі зміною клімату”, ні до його визначення у законодавчій площині, насамперед на міжнародно-правовому рівні (навіть враховуючи закріплення права людини на безпечне, чисте, здорове та стале (стійке) довкілля).

МЕТА дослідження – обґрунтувати необхідність перегляду (осучаснення) міжнародно-правового регламентування міграції та статусу особи, враховуючи зміну парадигми у XXI ст. (міграційну кризу в Європейському Союзі 2015 р., поширення *COVID-19* протягом 2020–2022 рр., вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.).

Вже на початку XX ст. у сфері громадянства (а саме набуття особою після народження у результаті територіальних змін), ідентифікації та паспортизації людей назріла конкретна ідея полегшення свободи пересування – розробка та видача “паспорта Нансена” усім біженцям⁷. У 1920 р. саме Ф. Нансен був відповідальний від імені Ліги Націй за тих людей, які постраждали внаслідок Першої світової війни, втратили громадянство і стали біженцями (вимушеними переселенцями) у зв’язку із реальними побоюванням ймовірного переслідування, ув’язнення чи навіть страти у державі їхнього громадянства⁸. У березні 1922 р. Рада Ліги Націй ініціювала видачу “паспорта Нансена” – спеціального документа, який би дозволив його власникові, визнаного біженцем чи особою без визначеного громадянства, вільно пересуватися та уникнути переслідування з боку держави його громадянства (національної приналежності)⁹.

На підставі цього письмового документа люди з територій колишніх Османської (переважно вірмени та греки) і Російської імперії змогли

⁶ Ірина Софінська, ‘Партисипативна демократія у контексті законодавчого закріплення права людини на безпечне для життя і здоров’я довкілля’ в *Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко: збірник статей та тез міжнародного міждисциплінарного симпозіуму, 20–21 вересня 2014 р.* (Львів 2015) 176–87; Boas, Farbotko, Adams, Sterly, Bush, van der Geest (n 5) 901–3.

⁷ J C Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State* (Cambridge University Press 2000) 127–9, 141.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

подорожувати, будучи чи ставши апатридами (особами без визначеного громадянства)¹⁰. Сто років тому “паспорт Нансена” став реальним та єдиним легальним міжнародно-правовим інструментом встановлення правового статусу особи без визначеного громадянства (фактично створення та затвердження цього документа стало “колискою” сучасного міграційного права)¹¹.

Відомо, що протягом 1922–1954 рр. “паспорт Нансена” дозволив понад 450 тис. осіб, які були визнані біженцями, вільно пересуватися (подорожувати). У 1935 р. дія “паспорта Нансена” поширилася на біженців із Заару (після плебісциту Заарлянд стала однією із федеральних земель Німеччини, а тому біженцями стали всі особи, які попередньо проживали на території Заару, а тепер були вимушені покинути свою батьківщину внаслідок результатів плебісциту і відмови отримати національні (німецькі) паспорти)¹². Важливо пам’ятати, що “паспорт Нансена” – це офіційний ідентифікаційний документ для біженця, який, однак, не надавав його власникові право громадянства тієї держави, на території якої представництво Ліги Націй видало цей документ, і не зобов’язував його повернутися туди ж.

Повертаючись до сучасності, на кінець 2020 р. статистка подає майже 30 млн переміщених осіб. Серед них 20,7 млн осіб є (можуть вважатися) біженцями, задокументованими належним чином та під опікою ООН, 4,1 млн осіб – шукачами притулку, 4,1 млн осіб – внутрішньо переміщеними особами¹³. 14 % усіх переміщених осіб переміщені до “країн, які розвиваються”, а 86 % – до “розвинених держав”; 73 % – до сусідніх країн, а решта 23 % – до інших країн. 68 % усіх переміщених осіб походять із п’яти держав: Сирії (6,7 млн), Венесуелли (4 млн), Афганістану (2,6 млн), Південного Судану (2,2 млн) та М’янми (1,1 млн). Серед п’яти держав світу, які прийняли найбільше переміщених осіб, є Туреччина (3,7 млн), Колумбія (1,7 млн), Пакистан (1,4 млн), Уганда (1,4 млн) та Німеччина (1,2 млн).

Судова практика у справах щодо кліматичної міграції частково змінилася: раніше аргументація у позитивному рішенні у справі “Сієго Алезани” (2014 р.)¹⁴ та негативному рішенні у справі “Іоане Теїтіоти” (2015 р.)¹⁵ стосувалася більше виконання мігрантом обов’язкових передумов інтегрування у нову державу та суспільство (вивчення держав-

¹⁰ Harry J. Psomiades, *Fridtjof Nansen and the Greek Refugee Crisis 1922–1924* (Pella Pub Co 2011) 287–346.

¹¹ Torpey (n 7) 129.

¹² Refugees from the Saar. Extension of the Nansen Passport System to these Refugees (1935) 16 *League of Nations Official Journal* 1681.

¹³ Детальніше див.: (n 1).

¹⁴ AD (*Tuvalu*) [2014] NZIPT 501, pp. 370–1 <https://www.refworld.org/cases,NZ_IPT,585152d14.html> (accessed: 13.03.2022).

¹⁵ M Baker-Jones, M Baker-Jones, ‘Teitiota v The Chief Executive of Ministry of Business, Innovation and Employment – A Person Displaced’ [2015] 15 (2) QUT Law Review 102–21.

Ірина Софінська

ної мови, офіційне працевлаштування, вином помешкання). Фінальну крапку справи “Іоане Тейтіоти” можна побачити у комунікації Комітету ООН з прав людини, коли у 2019 р. було визначено, що ‘його життя [у державі громадянства] не перебуває під безпосередньою загрозою’, але ‘держави можуть порушити людські універсальні права, якщо вони змушують [мігрантів] повернутися до країн, де зміна клімату становить безпосередню загрозу життю’¹⁶.

Відповідно до повідомлень Міжнародного моніторингового центру переміщень (*Internal Displacement Monitoring Center*) станом на кінець 2020 р. 30,7 млн осіб у 149 державах світу можуть вважатися переміщеними особами внаслідок стихійного лиха (зокрема, кліматичних змін)¹⁷, менше 10 млн – у результаті воєнних конфліктів¹⁸.

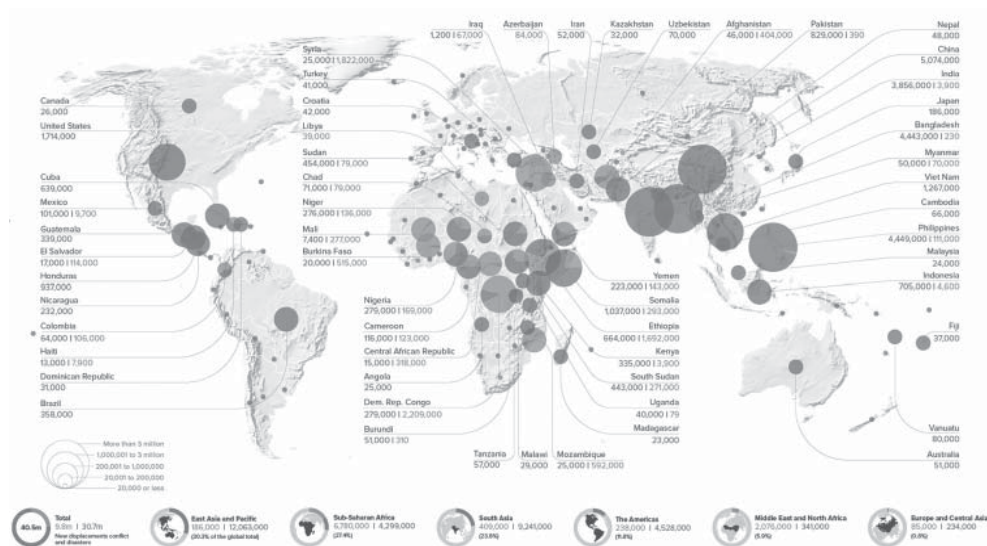

Рисунок 1. Карта виникнення внутрішнього переселення внаслідок воєнних конфліктів та природних катаклізмів у світі у 2020 р.

Аналізуючи конституційність права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, варто відзначити, що станом на 2012 р. 177 із 193 дер-

www.pravoua.com.ua

¹⁶ Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication, No. 2728/2016 <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en> (accessed: 13.03.2022).

¹⁷ Детальніше дивитися тут: ‘Global Report on Internal Displacement 2021’ (*Internal Displacement Monitoring Centre*) <<https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2021>> (accessed: 13.03.2022).

¹⁸ Ситуація кардинально змінилася у 2022 р. внаслідок воєнного втручання Росії в Україну, оскільки кількість вимушених переселенців з України у зв'язку з воєнним конфліктом становить майже 5 млн осіб (починаючи з 24 лютого 2022 р.).

жав – учасниць ООН визнали таке право людини у своїх конституціях¹⁹. Серед них – Аргентина (ст. 41(1)), Бельгія (ст. 23(3(4))), Бразилія (ст. 225), Греція (ст. 24), Грузія (ст. 37(3)), Естонія (ст. 5, 53), Індія (ст. 21), Колумбія (ст. 79), Перу (ст. 2(22)), Угорщина (ст. 20(2)), Хорватія (ст. 69(2)) та ін. Окремо варто відзначити, що першими державами у світі, які на конституційному рівні закріпили право людини на безпечне для здоров'я довкілля стали Португалія – у 1976 р. (ст. 66) та Іспанія – у 1978 р. (ст. 45).

Відтак і в Україні право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля є невід'ємним і невідчужуваним, належить до особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування, та передбачене у ч. 1 ст. 50 Конституції України²⁰. Абсолютно зрозумілим та законодавчо передбаченим є те, що кожна людина (громадянин України, іноземець, біженець, шукач притулку чи особа без громадянства) має право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права.

Додатково у тих державах, які на конституційному рівні закріпили право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, існує законодавство у сфері довкілля та ефективно функціонує судовий захист у випадку порушення цього права, є підписані й ратифіковані міжнародні угоди. Окремими державами, які не визнають конституційність права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, є Австралія, Афганістан, Камбоджа, Канада, Китай, Кувейт, Лаос, Ліван, Малайзія, М'янма, Нова Зеландія, Оман, Північна Корея, США (незважаючи на те, що Конгрес США ще в січні 1970 р. ухвалив Національний акт про екологічну політику, а у 1996 р. була невдала спроба внести відповідну конституційну поправку), Японія тощо²¹. Франція “пішла” ще далі у контексті конституційного закріплення екологічних прав людини. У 2001 р. тодішній Президент Франції Ж. Ширак подав пропозицію ухвалити Хартію довкілля і, незважаючи на певний скептицизм, конституційний закон № 2005-205 “Про хартію довкілля” був ухвалений 1 березня 2005 р., де у ст. 1 йдеться про те, що ‘кожен має право жити в безпечному (усталеному) для здоров'я довкіллі’²².

Однак, попри всі зазначені вище конституційні положення щодо захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, серед науковців неодноразово виникають сумніви щодо мети та потенційної користі закріплення у конституції держави цього права людини. Прихильники аргументують доцільність конституційного закріплення цього права людини у зв'язку із повсюдним реформуванням екологічного

¹⁹ D R Boyd, ‘The Constitutional Right to a Healthy Environment’ [2012] 54 (4) Environment: Science and Policy for Sustainable Development 4–5.

²⁰ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 13.03.2022).

²¹ Boyd (n 19) 4–5.

²² Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005 relative à la Charte de l'environnement <<http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Charte-de-l-environnement-de-2004>> (accessed: 13.03.2022).

законодавства і посиленням відповідальності органів публічної влади за його порушення, що, без сумніву, повинне сприяти покращенню стану довкілля, зменшенню екологічних катастроф (стихійних лих) і ризиків їхнього виникнення.

Водночас скептики (навіть певним чином критики) конституційного закріплення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля переконані, що екологічні права людини в цьому аспекті стають занадто "розмитими", щоб бути важливими, складними до застосування, а тому малоефективними. Ймовірно, такий скептицизм став результатом того, що понад 90 держав світу у своїх конституціях декларують наявність лише матеріального права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля і лише менше 40 із них передбачають процедуру судового захисту у випадку його порушення²³.

Серед основних підстав чи передумов визначення та закріплення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля на законодавчому рівні є вплив (як природний, так і викликаний втручанням людини) зміни клімату на навколишнє середовище та життєдіяльність людини, а саме можливість кожної людини реалізувати свої права, свободи і привілеї та виконувати обов'язки.

Науковці стверджують, що поняття "зміни клімату" було офіційно оприлюднено у 1979 р., коли у Женеві в рамках діяльності ООН відбувся Перший світовий кліматичний конгрес. Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату була затверджена 9 травня 1992 р. і відкрита до підписання під час Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, неофіційно відомої як Саміт Землі, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро протягом 3–14 червня 1992 р. і в якій взяли участь уряди 172 держав світу. Ця рамкова конвенція ООН стала чинною 21 березня 1994 р., згодом усі держави – учасниці ООН ратифікували її. Від імені України цю рамкову конвенцію ООН підписали під час так званого Саміту Землі 11 червня 1992 р., ратифікували 29 жовтня 1996 р.²⁴, чинною вона стала 11 серпня 1997 р. У статті 2 цієї рамкової конвенції ООН під поняттям "зміна клімату" розуміється така зміна клімату, яка 'прямо або непрямо обумовлена діяльністю людини, породжує зміни у складі глобальної атмосфери і накладається на природне коливання клімату, що спостерігаються протягом порівняльних періодів часу'²⁵. Очевидно, що кожна держава-підписантка цієї рамкової конвенції ООН зобов'язується здійснювати ефективну державну політику, направляти усі зусилля та вживати попереджувальні заходи з метою зменшення чи пом'якшення негативних

²³ E Daly, 'Constitutional Protection for Environmental Rights: The Benefits of Environmental Process' [2012] 17 (2) International Journal of Peace Studies 72.

²⁴ UN Framework Convention on Climate Change 1992 <https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf> (accessed: 13.03.2022).

²⁵ Ibid.

наслідків зміни клімату, які негативно впливають на здоров'я і добробут людей (ч. 3 ст. 3)²⁶.

Нині, незважаючи на перманентну зміну клімату, не існує єдиної стандартної дефініції, хто ж такий “кліматичний мігрант (*ecomigrant*)” чи “кліматичний біженець (*climate refugee*)” або яке значення “кліматичного вигнання (*climate exile*)”. Також немає визначення такої категорії людей у міжнародно-правовому полі, хоча на практиці такі люди існують майже в усіх державах світу. Науковці та експерти ООН переконані, що не на часі зараз вводити окреме визначення “кліматичного мігранта чи біженця”, оскільки зміна клімату пов'язана безпосередньо із діяльністю людини (винаходами та інноваціями, випробовуванням ядерної зброї, воєнними діями, вирубуванням прадавніх лісів, зміною русла рік тощо)²⁷. Оскільки зміна клімату супроводжується різними політичними, економічними чи соціальними чинниками, то і поняття “кліматичного мігранта чи біженця” є додатковим до категорійного визначення “біженця”, передбаченого Конвенцією ООН про статус біженців 28 липня 1951 р.

У жовтні 2021 р. Рада Безпеки ООН з прав людини затвердила (резолюція 48/13)²⁸ право людини на безпечне, чисте, здорове та стає (стійке) довкілля як право людини, концепція якого сягає Стокгольмської декларації з довкілля²⁹ 1972 р. (тоді як декларація в Ріо-деЖанейро 1992 р. (так званого Саміту Землі) має фрагментарні та спорадичні референції до цього права людини). Зокрема, вже тоді йшлося про визнання фундаментального права людини жити у сприятливому довкіллі й обов'язку його охороняти (принцип 1 Стокгольмської декларації 1972 р.)³⁰.

Резолюція 2021 р. стала результатом роботи спеціальних доповідачів ООН з прав людини та довкілля Дж. Нокса (2012–2018 рр.) та його наступника Д. Бойда (з 2018 р.) у вигляді звіту³¹. “Екологізація” чи точніше “озеленення (*greening*)” усталених прав людини, включно з правом на життя, здоров'я, їжу, воду, житло, культуру, розвиток, власність і будинок, а також приватне життя, покликана сприяти покращенню здоров'я та добробуту кожної людини в усьому світі (п. 12 звіту)³². Однак на до-

²⁶ UN Framework Convention on Climate Change 1992 (n 24).

²⁷ K E McNamara, ‘Conceptualizing discourses on environmental refugees at the United Nations’ (2007) 29 *Population and Environment* 12–24.

²⁸ The human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/48/L.23/Rev.1 <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement>> (accessed: 13.03.2022).

²⁹ *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, June 16, 1972, United Nations, New York, 1973, 81 p.

³⁰ *Ibid* 4.

³¹ Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment / Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. United Nations Human Rights Council, Resolution 48/13, October 8, 2021 <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/270/15/PDF/G2127015.pdf?OpenElement>> (accessed: 13.03.2022).

³² Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment / Promotion and protection of all human rights, civil, political,

сягнутому непотрібно зупинятися, необхідно продовжувати роз'яснювати, виконувати передбачені на міжнародному та національному рівнях зобов'язання щодо гарантування прав людини, пов'язаних із безпечним, чистим, здоровим і сталим (стійким) довкіллям. Шкода, заподіяна довкіллю, перешкоджає цілковитому здійсненню широкого спектру прав людини, а зобов'язання держав поважати та гарантувати права людини, захищати їх від надмірного втручання і виконувати їх повинні в екологічно-правовому контексті аналогічно як у будь-якому іншому.

Чітке визнання права людини на здорове довкілля виявилось непотрібним для застосування норм прав людини щодо довкілля. Показово, що переважна більшість держав визнають це право на національному чи регіональному рівнях, або на обох. Враховуючи досвід держав, які зафіксували право на здорове довкілля на конституційному рівні, саме визнання цього права виявило реальні переваги: підвищило репутацію держави та важливість захисту довкілля, забезпечило основу для прийняття жорсткішого національного екологічного законодавства. Під час застосування судовими органами така фіксація права людини на безпечне, чисте, здорове та стале (стійке) довкілля покликана запобігти виникненню прогалин у законодавстві та створити можливості для кращого доступу до правосуддя.

Загалом сучасні держави повинні як забезпечувати безпечне, чисте, здорове та стале (стійке) довкілля, щоб поважати, захищати та виконувати права людини, так і, власне, поважати, захищати та виконувати права людини з метою забезпечення безпечного, чистого, здорового та сталого (стійкого) середовища. У цьому проявляється взаємозалежність і взаємопроникність прав людини й охорони довкілля. Безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля є необхідним для повної реалізації прав людини, включно із правом на життя, на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, на достатній рівень життя тощо, а також право на здорове довкілля, яке зафіксоване у міжнародних угодах та більшості національних конституцій. Реалізація прав людини, включно з правом на свободу вираження поглядів та асоціацій, на освіту та інформацію, а також на участь та ефективні засоби правового захисту, є життєво важливими для захисту довкілля.

З другого боку, держави повинні заборонити дискримінацію та забезпечити рівний та ефективний захист від дискримінації, пов'язаної із гарантуванням безпечного, чистого, здорового та стійкого довкілля без загроз, переслідувань, залякувань і насильства. Їхній обов'язок вживати додаткові заходи для захисту прав осіб, найбільш вразливих, або які є у зоні ризику з огляду на завдану шкоду довкіллю. Стихійні лиха та інші види екологічної шкоди часто стають каталізатором внутрішніх перемі-

economic, social and cultural rights, including the right to development. United Nations Human Rights Council, Resolution 48/13, October 8, 2021 (n 31).

щень людей і транскордонної міграції, які можуть посилити вразливість і викликати додаткові порушення та зловживання прав людини.

Біженцем можна народитися, але найчастіше ним стають після народження (внаслідок воєнного конфлікту чи стихійного лиха). Зазвичай біженці можуть належати до категорії апатридів (осіб без визначеного громадянства) де-факто, оскільки формально вони мають громадянство певної держави, однак фактично не можуть користуватися міжнародним захистом держави їхнього громадянства³³. У контексті “зовнішнього кліматичного переселення (за кордон)” апатридів (осіб без визначеного громадянства) де-факто з’явився ще один наратив – “кліматичний екзил”.

На підставі релевантних положень п. 2 ч. 1 ст. 1 Конвенції 1951 р. біженцем вважається та особа, яка

через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань з боку держави свого громадянства (національної приналежності) за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань³⁴.

Узагальнюючи, науковці виділяють чотири основні кумулятивні підстави, виконання яких є необхідним для визнання будь-якої особи біженцем: по-перше, бути за межами країни своєї національної належності; по-друге, мати побоювання стати жертвою переслідування; по-третє, побоювання стати жертвою переслідування за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів; по-четверте, ці побоювання повинні бути обґрунтовані³⁵.

Продовжуючи аналізувати сутність і правову природу біженця, важливо зазначити, що в Україні відповідно до положень чинного законодавства біженцем є (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”)

особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами краї-

³³ Політична енциклопедія (Ю Левенець (голова редкол), Ю Шаповал (заст. голови), Парламентське видавництво 2011) 35

³⁴ The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol (n 3).

³⁵ McNamara (n 27) 12–24.

ни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань³⁶.

В Україні відомо щонайменше шість умов, коли особа не може бути визнана біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (ч. 1 ст. 6)³⁷:

1) особа-заявник вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві;

2) особа-заявник вчинила злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;

3) особа-заявник винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;

4) особа-заявник, щодо якої встановлено, що умови, передбачені пунктами 1 [про особу-біженця] чи 13 частини [про особу, яка потребує додаткового захисту] першої статті 1 цього Закону, відсутні;

5) особа-заявник, яка до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

6) особа-заявник, яка до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні. Щоправда дія цієї умови не поширюється на дітей, розлучених із сім'ями, а також на осіб, які народилися чи постійно проживали на території України, а також їх нащадків (дітей, онуків).

Особою, яка потребує додаткового захисту вважається особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 р. і Протоколу щодо статусу біженців 1967 р.³⁸ та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань (п. 13 ч. 1 ст. 1)³⁹.

З початком вторгнення Росії в Україну (24 лютого 2022 р.) громадяни України опинилися в ситуації вимушеного переселення (як внутрішнього,

³⁶ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> (дата звернення: 13.03.2022).

³⁷ Там само.

³⁸ The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol (п 3).

³⁹ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту (п 36).

так і зовнішнього), зважаючи на перманентні бомбардування українських міст і містечок, загрози застосування хімічної та ядерної зброї, захоплення АЕС. За даними Ради з прав людини ООН, починаючи з 24 лютого 2022 р. понад 4 млн осіб (інформація станом на 24 квітня 2022 р.) виїхали до Європейського Союзу⁴⁰: частина з них уже повернулася назад (понад 1 млн осіб), інші шукають тимчасовий захист, деякі подали заяви на отримання статусу біженця у державах – членах Європейського Союзу (враховуючи, на жаль, можливість довести (виконати) всі вимоги Конвенції).

Висновки. Варто наголосити, що міграція у ХХІ ст. – явище перманентне, спровоковане воєнними конфліктами та стихійними лихами (часто антропогенного походження). Поділяємо думку сучасних науковців, що цей термін не охоплює весь спектр людської мобільності (тимчасової/сезонної/постійної, у межах регіону/держави чи за кордон). Найвне міжнародно-правове законодавство потребує переосмислення та осучаснення, враховуючи трансформацію наративу кліматичної міграції.

Ті держави, громадяни яких вимушені покинути домівки внаслідок воєнних конфліктів, стихійних лих, переслідувань і насильства, побоювань за власне життя, повинні віднайти і застосувати ефективні рішення (інструменти та механізми), щоб відновити мир, стабільність і справедливість, щоб усі біженці мали можливість повернутися додому.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Torpey J C, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State* (Cambridge University Press 2000) (in English).
2. Psomiades Harry J, *Fridtjof Nansen and the Greek Refugee Crisis 1922–1924* (Pella Pub Co 2011) (in English).

Edited books

3. *Politychna encyklopedija* (Lewenets Ju (ed), Shapoval Ju ed, Parlaments'ke wydawnictwo 2011) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Millbank A, 'The Problem with the 1951 Refugee Convention' (2000-01) 5 Research Paper 8–9 (in English).
5. Baker-Jones M, Baker-Jones M, 'Teitiota v The Chief Executive of Ministry of Business, Innovation and Employment – A Person Displaced' [2015] 15 (2) QUT Law Review 102–21 (in English).
6. Boas I, Farbotko C, Adams H, Sterly H, Bush S, van der Geest K et al, 'Climate migration myths' (2019) 9 Nature Climate Change 901–3 (in English).

⁴⁰ Див. детальніше: 'Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022)' (*Operational Data Portal*) <<https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed: 13.03.2022).

Ірина Софінська

7. Boyd D R, 'The Constitutional Right to a Healthy Environment' [2012] 54 (4) Environment: Science and Policy for Sustainable Development 4–5 (in English).
8. Daly E, 'Constitutional Protection for Environmental Rights: The Benefits of Environmental Process' [2012] 17 (2) International Journal of Peace Studies 72 (in English).
9. McNamara K E, 'Conceptualizing discourses on environmental refugees at the United Nations' (2007) 29 Population and Environment 12–24 (in English).

Conference papers

10. Sofinska Iryna, 'Partysypatyvna demokratiia u konteksti zakonodavchoho zakriplennia prava liudyny na bezpechne dlia zhyttia i zdorov'ia dovkillia' v *Prava liudyny i dovkillia u novii Ukraini: na chest profesora S. M. Kravchenko: zbirnyk statei ta tez mizhnarodnoho mizhdystsyplynarnoho sympoziumu, 20–21 veresnia 2014 r.* (Lviv 2015) 176–87 (in Ukrainian).

Iryna Sofinska

THE RIGHT TO CITIZENSHIP AND MIGRATION:
A PARADIGM CHANGE

ABSTRACT. The world's population has reached almost 7,95 billion, more than 280 million live outside their countries of birth (3,6 %), and another 750 million, 1 %) are constantly migrating from one country to another. The objective to apply the classical concept of citizenship as a "real and effective legal relationship" between the state and the person, provided for in Art. 2 of the European Convention on Nationality of 1997, raises sufficient doubts among the scholars and politicians. Such a change in the narrative unequivocally testifies the value and importance of this political and legal issue in the "palette" of modern geopolitical and civilizational challenges, but time requires rapid and radical changes.

The article's purpose is to justify the need to revise the international legal regulation of migration and individual status, given the paradigm shift in the XXI century (migration crisis in the EU in 2015, the spread of COVID-19 during 2020–2022, Russian aggression in Ukraine since 24.02.2022).

There are still assumptions among the world scientific community that the 1951 UN Refugee Convention is a product of the Cold War environment and is therefore considered a political and legal artifact. It is one of the most important international legal instruments which regulates issues regarding the legal status of a person (who is forced to flee from the country of citizenship) at the international level. However, the Convention has become a kind of anachronism (outdated because it does not meet the challenges of globalization and mass migration because of climate change and other environmental disasters). The main argument in support is the lack of the concept of "climate migrant", which is supposed to be added to the categorical definition of "refugee" provided by the Convention. However, the very concept of "climate migration" has undergone significant changes over the past twenty years. The narrative has expanded: we received newly applied issues related to "internal climate resettlement (within the state)", "external climate resettlement (abroad)", "climate mobility", etc. We need to make a clear distinction and differentiation and install new legislation at the international, regional, and national levels.

KEYWORDS: citizenship; forced migration; stateless person; climate refugee; climate mobility